

ASQAD MUXTOR IJODIDA LINGVOKULTUROLOGIK BIRLIKLARNING O'ZIGA XOSLIGI («CHINOR» ROMANI MISOLIDA)

Akbarova Xolisxon Mahmudovna

Qo‘qon davlat universiteti Fakultetlararo tillar
kafedrasi o‘qituvchisi (PhD).

akbarovashaxnoza086@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23556079>

Annotatsiya. Maqolada Asqad Muxtorning «Chinor» romanida lingvokulturologik birliklarning ifodalanishi, tasnifi va badiiy-estetik vazifalari tahlil qilinadi. Romandagi chinor ramziy obraz-konsepti, frazeologik va frazeologik xarakterdagi birliklar, qiyosiy va metaforik ifodalar milliy-madaniy semantikasi nuqtai nazaridan o‘rganilib, ularning milliy kolorit yaratish, xarakter ochish, g‘oyani ifodalash va madaniy xotirani saqlashdagi roli aniqlanadi. Tadqiqot natijalari yozuvchi tilining milliy-madaniy asoslarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: lingvokulturologiya, lingvokulturema, konsept, milliy-madaniy semantika, badiiy matn, Asqad Muxtor, ramz, frazeologizm.

SPECIFICITY OF LINGUOCULTURAL UNITS IN THE WORKS OF ASQAD MUKHTOR (ON THE EXAMPLE OF THE NOVEL «CHINOR»)

Abstract. The article examines the expression, classification and artistic-aesthetic functions of linguocultural units in Asqad Mukhtor's novel «Chinor». The symbolic image-concept of the plane tree (chinor), phraseological and phraseology-like units, and comparative and metaphorical expressions are analysed from the viewpoint of their national-cultural semantics, and their role in creating national colouring, revealing character, conveying ideas and preserving cultural memory is determined. The findings contribute to a deeper understanding of the national-cultural foundations of the writer's language.

Keywords: linguoculturology, linguocultureme, concept, national-cultural semantics, literary text, Asqad Mukhtor, symbol, phraseological unit

ОСОБЕННОСТИ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ ЕДИНИЦ В ТВОРЧЕСТВЕ АСКАДА МУХТАРА (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА «ЧИНОР»)

Аннотация. В статье анализируются выражение, классификация и художественно-эстетические функции лингвокультурных единиц в романе Аскада Мухтара «Чинор». Символический образ-концепт чинара, фразеологические и фразеологизированные единицы, сравнительные и метафорические выражения рассматриваются с точки зрения их национально-культурной семантики, определяется их роль в создании национального колорита, раскрытии характера, выражении идеи и сохранении культурной памяти. Результаты исследования способствуют более глубокому осмыслению национально-культурных основ языка писателя.

Ключевые слова: лингвокультурология, лингвокультурема, концепт, национально-культурная семантика, художественный текст, Асқад Мухтар, символ, фразеологизм

1. KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat munosabatini o'rganish alohida yo'nalish sifatida shakllandi. Lingvokulturologiya tilni xalqning madaniy kodi, tarixiy xotirasi va dunyoni idrok etish usulini saqlovchi vosita sifatida tadqiq qiladi. Bu yo'nalishning nazariy asoslari V. fon Gumboldt, E. Sepir va B. Uorf qarashlariga borib taqaladi. Rus tilshunosligida V. N. Teliya, V. A. Maslova, Yu. S. Stepanov, o'zbek tilshunosligida esa Sh. Safarov, N. Mahmudov, A. Nurmonov, G. Hamroyeva kabi olimlarning tadqiqotlari bu sohani rivojlantirdi.

Lingvokulturologik birlik deganda milliy-madaniy semantikaga ega, ma'lum xalqning madaniyati, tarixi va dunyoqarashini o'zida mujassam etgan til birligi tushuniladi. Bunday birliklarga lingvokulturemalar (madaniy ma'noli so'z va iboralar), frazeologizmlar, maqol va matallar, ramz va metaforalar, konseptlar, antroponim va toponimlar, odob-axloq formulalari (murojaat, salomlashish, duo va olqish shakllari) kiradi.

Badiiy matn lingvokulturologik tadqiqot uchun boy manba hisoblanadi, chunki yozuvchi xalq tilidagi madaniy ma'noga ega birliklarni tanlab, ularni obraz yaratish va g'oyani ifodalash maqsadida qo'llaydi. Asqad Muxtorning «Chinor» romani bu jihatdan e'tiborga loyiq: asarda o'zbek xalqining tabiatga, keksalarga, hayot va o'linga munosabati tilning o'ziga xos vositalari orqali aks etadi.

Maqolaning maqsadi «Chinor» romanidagi lingvokulturologik birliklarni aniqlash, tasniflash va ularning badiiy matndagi vazifasini ochib berishdir. **Vazifalar:** 1) lingvokulturologik birlik tushunchasining nazariy asoslarini yoritish; 2) romandan olingan parchalardagi birliklarni guruhlariga ajratish; 3) ularning obraz yaratish va milliy kolorit berishdagi rolini aniqlash.

2. MATERIAL VA METODLAR

Tadqiqot materiali sifatida Asqad Muxtorning «Chinor» romanidan olingan parchalar tanlandi. Tahlilda tavsifiy, kontekstual, semantik tahlil, lingvokulturologik talqin va konseptual tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil to'rt bosqichda olib borildi: 1) matndan madaniy belgili birliklarni ajratish; 2) ularning lug'aviy va kontekstual ma'nosini aniqlash; 3) milliy-madaniy semantikasini izohlash; 4) badiiy vazifasini belgilash. Birliklar ikki guruhga ajratildi: ramziy obraz-konseptlar hamda frazeologik va frazeologik xarakterdagi birliklar. Qat'iy idiomatik bo'lmagan, ammo madaniy jihatdan belgilangan turg'un birikmalar «frazeologik xarakterdagi birliklar» deb ataldi.

3. NATIJALAR

3.1. Chinor ramziy obraz-konsepti

«Chinor» romanida chinor so'zi nomlash vositasi bo'lib qolmay, g'oyaviy-badiiy konsept darajasiga ko'tariladi. O'zbek madaniyatida chinor bardoshlik, ildizga bog'liqlik, avlodlar davomiyligi va tarixiy xotira ramzi hisoblanadi. Quyidagi parchada chinor tirik shaxs sifatida tasvirlanadi:

«Ochil buva bugun chinor bilan xayrlashmoqda. Butunlay emas, albatta. Vaqtincha. U safar oldidan, har gal shunday qiladi, tirik odam bilan xayrlashganday uzoq tikilib, pichirlashib xayrlashadi.» (Asqad Muxtor. Chinor, Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018; 3)

«**Tirik odam bilan xayrlashganday**» qiyosi daraxtni jonlantiradi (personifikatsiya): chinor qahramon uchun inson bilan teng mavjudotga aylanadi. «**Safar oldidan, har gal shunday qiladi**» birikmasi xayrlashuvni takrorlanuvchi, urfga aylangan harakat sifatida ko‘rsatadi va chinorni uy, ildiz hamda qaytish ramzi sifatida ma’nlantiradi. «Butunlay emas, albatta. Vaqtincha» jumalari bog‘liqlikning uzilmasligini bildiradi. «**Uzoq tikilib, pichirlashib**» harakatlari esa odam va daraxt o‘rtasidagi sukunatdagi ichki muloqotni ifodalaydi.

Konseptning falsafiy qatlami quyidagi parchada ochiladi:

«...Ochil buva hamon hayot, bu yil qovun pishig‘ida to‘qson to‘rtga kiradi, hali chinorday baquvvat. Unga qarab tursangiz chinorning gapirganiga ham ishongingiz keladi. U zamonlar haqida, hayotning kuchi, zavolsizligi haqida gapiradi. Chinor hamon shovillaydi.» [1, 6].

«**Hali chinorday baquvvat**» qiyosida chinor kuch-quvvat va umrboqiylik etaloni sifatida beriladi, odam va daraxt bir-biriga tenglashadi. «**Asriy xayollar**» epiteti daraxtning tarixiy xotirasini, «**hayotning kuchi, zavolsizligi**» juftligi esa uning abadiylik ramzi ekanini ko‘rsatadi. «Nahotki, nahotki mening ham umrim...» deb pichirlash insonning o‘tkinchiligini chinorning davomiyligi bilan qarama-qarshi qo‘yadi. Yakunlovchi «Chinor hamon shovillaydi» jumlasida «hamon» ravishi uzluksiz mavjudlikni bildiradi va matnni halqa shaklida yopadi.

3.2. Frazologik va frazeologik xarakterdagi birliklar

Ikkinchi parchada qat’iy idiomatik birliklar kam, ammo milliy dunyoqarash va xalq taqvimini aks ettiruvchi turg‘un birikmalar hamda qiyosiy konstruksiyalar faol qo‘llangan. Ularning tahlili 1-jadvalda berilgan.

1-jadval. «Chinor» parchasidagi birliklar tahlili

Birlik	Kontekst	Madaniy-semantik ma’no
o‘yga tolmoq	«O‘yga tolsangiz, uning sokin shovillashida inson tovushini ilg‘aganday bo‘lasiz»	Fikrni suv kabi chuqur makon sifatida tasavvur qilishga asoslangan fe‘l frazeologizm
quloq solmoq	«astoydil ixlos bilan quloq solsangiz»	Somatik frazeologizm; «ixlos bilan» bilan kengayib, tinglashning ma’naviy, hurmatli tomonini kuchaytiradi
hushyor tortmoq	«O‘z tovushingizni eshitib hushyor tortasiz»	Xayol olamidan voqelikka qaytishni bildiradi
jilmayib qo‘ymoq	«...hushyor tortasiz-u jilmayib qo‘yasiz»	Beixtiyor, ichki mamnunlik bilan qilingan qisqa harakat (frazologik xarakterdagi birlik)
qovun pishig‘ida	«bu yil qovun pishig‘ida to‘qson to‘rtga kiradi»	Yoshni yil fasli orqali belgilash; agrar madaniyat va xalq taqvimining izi

Birlik	Kontekst	Madaniy-semantik ma'no
hali chinorday baquvvat	«hali chinorday baquvvat»	Qiyosiy konstruksiya; chinor kuch-quvvat va umrboqiylik etaloni sifatida

Parchadagi metaforik birliklar ham madaniy jihatdan belgilangan. «Asriy xayollar» epitet-metaforasidagi «xayol» inson xususiyati bo'lgani uchun bu yerda ham personifikatsiya mavjud. «Sokin shovillashida inson tovushini ilg'aganday bo'lasiz» ifodasida tabiat tovushi inson ovozig aylanadi, «ilg'amoq» fe'li esa zo'rg'a sezilgan narsani anglashni bildiradi. «Zavolsiz» so'zi fors-arab o'zlashmasi bo'lib, kitobiy-falsafiy ohang beradi.

3.3. Muallif nutqining uslubiy xususiyatlari

Muallif nutqida xalq og'zaki ijodiga xos shakllar uchraydi. «Bu gapning qanchasi rivoyat, qanchasi haqiqat» jumlasidagi «qanchasi... qanchasi...» takrori shubha va ishonchni birga ifodalaydi, rivoyat va haqiqat juftligi esa asarning xalq og'zaki ijodi bilan aloqasini ko'rsatadi. «Ishongingiz keladi», «bo'lasiz» kabi ikkinchi shaxsga murojaat o'quvchini voqeaga bevosita jalb etadi. «Nahotki, nahotki mening ham umrim...» ichki nutqi takror va tugallanmagan jumla orqali o'lim haqidagi o'yni ifodalaydi.

4. MUHOKAMA

Tahlil natijalari lingvokulturologik birliklarning romanda quyidagi vazifalarni bajarishini ko'rsatdi: 1) milliy kolorit yaratish («qovun pishig'ida» ifodasi orqali agrar taqvim va xalq turmushi); 2) xarakter yaratish (Ochil buvaning chinor bilan xayrlashuvi uning dunyoqarashi va ma'naviy olamini ochadi); 3) g'oyani ifodalash (chinor timsoli orqali umrboqiylik va o'tkinchilik qarama-qarshiligi); 4) madaniy xotirani saqlash («asriy xayollar», «rivoyat»); 5) emotsional-ekspressiv ta'sir («nahotki...» ichki nutqi orqali o'quvchida hamdardlik uyg'otish).

Natijalar tilning xalq dunyoqarashini saqlovchi vosita ekanligi haqidagi lingvokulturologik qarashni tasdiqlaydi: chinor konsepti o'zbek madaniyatida shakllangan ramziy ma'noga tayanib, yozuvchi tomonidan individual-badiiy mazmun bilan boyitilgan. Shu bilan birga, tahlil ikki parcha bilan cheklangani sababli xulosalar dastlabki xarakterga ega.

Kelgusida romandagi boshqa guruhlar (odob-axloq va muomala formulalari, turmush tarzi leksikasi, Ona va Vatan konseptlari, antroponim va toponimlar) hamda birliklarning ruscha va boshqa tillarga tarjimada berilishini qiyosiy o'rganish istiqbolli hisoblanadi.

5. XULOSA

Asqad Muxtorning «Chinor» romanida lingvokulturologik birliklar yozuvchi uslubining ajralmas qismi bo'lib, milliy qadriyatlar, urf-odat va dunyoqarashni ifodalovchi muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Chinor ramziy konsepti bardoshlik, ildizga bog'liqlik va tarixiy xotirani ifodalasa, frazeologik va frazeologik xarakterdagi birliklar milliy taqvim va xalq nutqining o'ziga xosligini aks ettiradi. Ularni tasniflash va tahlil qilish yozuvchi tilining milliy-madaniy asoslarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asqad Muxtor. Chinor, Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018.
2. Akbarova X. Asqad Muxtor asarlarida sohaviy terminlar lingvopoetikasi: Filol. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) ... diss. – Qo‘qon, 2024.
3. Akbarova X.M. Asqad Muxtor asarlarida turli soha kasbiy atama va terminlarining birga qo‘llanishidagi lingvopoetik jihatlar / Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar. 2025 №3. B. 1944.
4. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Toshkent, 1995.
5. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. Jizzax, 2006.
6. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. Toshkent: O'qituvchi, 1978.